

ДЭКАНЦЭПТУАЛІЗАЦЫЯ КРЭОЛЬСТВА

Андрэй Казакевіч

Владимир Абушенко. Креольство как ино-модерность Восточной Европы (возможные стратегии исследования) // Перекрестки. 2004. № 1–2.

Артыкул Уладзіміра Абушэнкі, які быў надрукаваны ў першым нумары часопіса даследаванняў усходнееўрапейскага памежжа «Перекрестки», з’яўляецца постпрэзентацыяй адносна шырокай і плённай дыскусіі на тэму «крэольства» ў коле беларускіх інтэлектуалаў і часткова публіцыстыкі. Пік дыскусіяў прыпадае на 2001–2002 гады. Іх акадэмічным «цэнтрам» становіцца сумесны метадалагічны семінар інстытутаў філасофіі і сацыялогіі НАН Беларусі, а публіцыстычным — часопіс «Arche» і газета «Наша ніва».

Першы варыянт тэксту У. Абушэнкі пра «крэольства» быў прадстаўлены ў 2001 годзе пад назваю «Мицкевич как «креол»: от «тутэйшых генеалогий» к «генеалогии тутэйшасці»¹. З таго часу ён набыў некалькі іншае канцэптualaнае афармленне, былі ўзмоцнены рэгіянальныя акцэнтны, ды і сам артыкул з «рэфлексіўнага» стаў пераважна «метадалагічным», што і было адлюстравана ў назве — «магчымыя стратэгіі даследавання». «Метадалагічная» перспектыва дамінуе ў тэксце і мае фармат, які дысцыплінарна можна хутчэй аднесці да «філасофіі», нягледзячы на тое, што сам тэкст быў напісаны вядомым сацыёлагам.

Надалей мы паспрабуем зрабіць пашыраны аналіз даследавання «крэольства». Наша мэта — не толькі рэцэнзаваць пазначанага артыкула, але і агульныя ўводзіны ў канцэпт «крэольства» і, прынамсі часткова, яго выпраўленне і размяшчэнне ў шэрагу магчымых праграм даследавання беларускай сітуацыі.

Дыскусія пра крэольства вызначаецца пэўнай неакрэсленасцю канцэптualaных пазіцыяў. Шмат у чым такое рознае ўспрыняцце «крэольства» было звязана з адрознай семантыкай слова ў розных гуманітарных дысцыплінах, а таксама ў побытавым і публічным ужыванні. Таму варта пачаць менавіта з аналізу этымалогіі канцэпту «крэол», значэнне якога некалькі шырэй за вылучанае ў рэцэнзаваным артыкуле.

Слова «крэол» увайшло ў большасць еўрапейскіх моваў з французскай (creole), куды яно трапіла з іспанскай (criollo — чалавек, які з’яўляецца мясцовым для пэўнае тэрыторыі) ды партугальскай (crioulo — чалавек, асабліва слуга, які вырастае ў нечым доме). Слова мае этымалогію ад лацінскага creare — ствараць, вытвараць — тая ж аснова, што ў словах «крэатыўны», «крэацыя» (анг. creation) і г. д. Як бачна з этымалогіі, умоўна «іспанскай» і «партугальскай», слова «крэол» мела вельмі рознае значэнне, але першапачаткова не было звязана з колерам ці расаю.

У Лацінскай Амерыцы крэоламі з’яўляліся нашчадкі перасяленцаў з Іспаніі, гэта значыць еўрапейцы, народжаныя ў калоніях. Менавіта «крэолы», як мясцовая эліта, вялі войны з метраполіяй і сталі стваральнікамі незалежных лацінаамерыканскіх дзяржаў у XIX ст. У Аргенціне прыметнік «крэольскі» да гэтага часу семантычна блізкі да слова «нацыянальны»². Крэоламі таксама называліся французскія каланісты ў Паўночнай Амерыцы: як тыя, што былі амерыканізаваны

¹ Электронная версія артыкула была змешчана на web-старонцы часопіса «Фрагменты»: <http://frahmenty.knihi.com/sem-abuzenka.htm>

² Южная Америка. Страны и народы. М., 1983. С. 171. Выданне гэта навукова-папулярнае, але адлюстроўвае агульную сітуацыю.

ў Луізіяне, так і продкі сучаснага франкафоннага насельніцтва Квебека. Гэтае значэнне ўжывалася і для еўрапейскага насельніцтва Маскарэнскіх выспаў у Індыйскім акіяне (Рэюн'ён, Маўрыкій і г. д.). Такім чынам, слова «крэол» выкарыстоўвалася для азначэння сацыяльнае групы, якая мела прывілеяваны статус у калоніях, але звычайна другасны ў метраполіях. Адначасова крэолы мелі праблемы з нацыянальнай ідэнтыфікацыяй, кшталту — «ці быць іспанцам, ці быць лацінаамерыканцам». Такая традыцыя ўжывання тэрміна натуральным чынам увайшла ў лацінаамерыканскае мысленне, літаратуру і пазней вылілася ў розныя версіі інтэлектуальнага вызвалення, у тым ліку і філасофію «вызвалення». Гэтай «семантычнай лініі» і прытрымліваецца, натуральна, з аўтарскімі варыяцыямі, У. Абушэнка.

Але гісторыя тэрміна «крэол» гэтым не вычэрпваецца, і ў іншых кантэкстах ён меў іншае, практычна супрацьлеглае, значэнне. У Бразіліі, былых брытанскіх, галандскіх і французскіх калоніях Лацінскае Амерыкі і Вест-Індыі «крэоламі» называлі народжаных у Амерыцы неграў-рабоў. І тут сацыяльная семантыка «крэольства» ўказвала на нізкія прыступкі ў сацыяльнай іерархіі калоніі. Акрамя гэтага, у Афрыцы крэоламі называлі групы змешанага, еўрапейска-мясцовага паходжання ды нашчадкаў рабоў, якія атрымалі свабоду. Гэтае слова нават ужывалася для азначэння дзяцей ад змешаных расійска-індзейскіх шлюбаў на Алясцы. Ва ўсіх гэтых прыкладах тэрмін «крэол» меў ужо значэнне «змешанага, нячыстага паходжання» і дастаткова «негатыўныя» сацыяльныя канатацыі.

У прыцыпе, менавіта другая («партугальская») традыцыя ўжывання слова «крэол», звязаная са змешаным ці нееўрапейскім паходжаннем, замацавалася ў лінгвістыцы («крэольская мова», «крэалізацыя піджына»), а таксама дамінуе ў побытавай мове³. Крэольская мова — мова, створаная на аснове піджына⁴, калі апошні становіцца родным для пэўнае супольнасці, звычайна змешанага паходжання. Большасць крэольскіх моваў былі створаны на еўрапейскай аснове для патрэбаў камунікацыі нееўрапейскага насельніцтва.

Такім чынам, дзве традыцыі ўжывання тэрміна вельмі розныя, што ўскладняе яго канцэптуальнае выкарыстанне. Разуменне дыхатаміі дзвюх

традыцыяў «крэольства» з'яўляецца вельмі важным для асвятлення эвалюцыі гэтага тэрміна ў беларускай інтэлектуальнай і публічнай прасторы. Яшчэ раз нагадаем, што У. Абушэнка прытрымліваецца «іспанскае» традыцыі.

Як было пазначана вышэй, артыкул У. Абушэнкі прысвечаны не столькі аналізу феномена ўсходнееўрапейскае «інша-мадэрнасці», колькі выкладанню «магчымых стратэгіяў даследавання», гэта значыць з'яўляецца хутчэй метадалагічным і праектыўным. Большасць канцэптаў і мадэляў толькі пазначаюцца, але не разгортваюцца ў поўнай ступені, напрыклад: «інша-мадэрнасць» (ино-модерность), «лакальная ўніверсальнасць», «падключаныя да ўніверсальнасці інтэлектуальныя традыцыі» і г. д. Менавіта «раскрыцця», асабліва ўлічваючы вялікую канцэптуальную насычанасць тэксту, па-сапраўднаму не хапае, хоць тэкст адкрывае «шмат напрамкаў» («ходов» — у тэрміналогіі аўтара).

Прадметам разгляду У. Абушэнкі выступае перш за ўсё лацінаамерыканская схема культурных адносінаў былых калоніяў з метраполіяй і прыдатнасць гэтае мадэлі для аналізу палітычнай і культурнай сітуацыі Усходняй Еўропы.

Метадалагічная частка артыкула пачынаецца з увядзення ў кантэкст «крэольства» канцэпту «тутэйшасці», як блізкіх паняткаў, непарыўна звязаных з «месцам знаходжання». З гэтым вельмі цяжка пагадзіцца, але нашу пазіцыю па гэтым пытанні мы раскроем пазней, а пакуль спынімся на выкладанні канцэпту «крэольства». Аўтар апісвае тры мадэлі канцэптуалізацыі «крэольства» ў гуманістыцы.

Першая мадэль: канцэпцыя крэольскага нацыяналізму, створаная ў межах так званае «тэорыі нацыяў і нацыяналізму» Б. Андэрсанам для аналізу дзяржава- і нацыятворчага працэсу ў калоніях — перш за ўсё, Лацінскае Амерыкі. Другая: лацінаамерыканская традыцыя «вызвалення» (часткаю якога было «пераадоленне крэольства») — Л. Сэа, Э. Дзюсель. Трэцяя мадэль — аналіз феномена крэольскае ідэнтычнасці (нацыяналізму) у працах украінскіх аўтараў, галоўным чынам М. Рабчука.

У тэксце не пазначана генеалогія гэтых мадэляў, таму мы паспрабуем запоўніць гэты прабел. Дарэчы, аўтар вызначае мадэлі як «спробы

³ Вельмі часта нават у беларускай навуковай літаратуры «крэол» няправільна асацыюецца толькі са змешанымі шлюбаў еўрапейцаў і абарыгенаў розных частак свету. Напрыклад: Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структура и социальная типология языков. Мн., 2000. С. 203.

⁴ Моўная сістэма ствараецца пры кантакце паміж рознымі этнічна далёкімі групамі. Звычайна піджын складаецца з невялікае колькасці словаў, якія служаць для паразумення ў гандлі, камерцыйных справах і г. д. Гл.: Перехвальская Е. В. Языковые контакты и «прагматический код». Лингвистические исследования. Социальное и системное на различных уровнях языка. М., 1986.

пераінтэрпрэтацыі» канцэпту «крэольства», што не зусім карэктна, бо не паказвае вельмі розныя мэты і сутнасць гэтых «пераінтэрпрэтацыяў» (інтэрпрэтацыяў), якія мелі вельмі розны сацыяльны ды інтэлектуальны background⁵. Працы Б. Андэрсана — акадэмічная тэорыя, філасофія Лацінскае Амерыкі — шырокі і доўгі праект культурнага і інтэлектуальнага вызвалення, рэфлексіі М. Рабчука — спроба нетрывіяльнага (шмат у чым публіцыстычнага) аналізу палітычнае ды культурнае сітуацыі ва Украіне. Мы пачынаем разгляд з другой мадэлі, якая і храналагічна, і генетычна была першаю.

Лацінаамерыканская «філасофія вызвалення» прадстаўлена ў гэтым двума знакавымі персонамі — Л. Сэа і Э. Дзюсель. Для Л. Сэа «крэол» — гэта праблема суб'екта, які не можа «ад-рэфлексаваць сваю кантэкстуальнасць як роўную іншым». Ён знаходзіцца ў культурна несамастойным стане і не мае ўласнае трывалае ідэнтычнасці. Таму крэольскія культурныя праекты XIX ст. складаюцца з запазычвання існых канонаў. Самымі значнымі культурнымі праектамі для Лацінскай Амерыкі выступалі «неіспанская іспанскасць», стварэнне ўласнае культуры па стандартах «метраполіі» і імпартаванне «найбольш прагрэсіўных» канонаў Захаду, перш за ўсё французскага і паўночнаамерыканскага, якія паступова выціскалі Іспанію на культурную перыферыю. Натуральная эвалюцыя «крэольскае сітуацыі» прывяла ў XX ст. да паўстання праекта культурнага «вызвалення» Лацінскай Амерыкі, часткай якога стала «пераадоленне крэольства знутры». У 1960–70-я гг. Лацінская Амерыка, як вядома, канчаткова абвясціла пра свой «культурны суверэнітэт».

Э. Дзюсель разглядаў «вызваленне» з перспектывы філасофіі, перш за ўсё, праз аналіз «татальнасці» еўрапейскага мыслення, якая не прадугледжвала альбо рэпрэсавала сваіх *іншых*. Праект вызвалення Э. Дзюселя палягаў менавіта ў парушэнні еўрапейскае татальнасці і разбурэнні яе прэтэнзіяў на ўніверсальнасць, што дасягаецца, у тым ліку, праз «старонняе» (з перспектывы Лацінскае Амерыкі) прачытанне еўрапейскае спадчыны. Такім чынам, вызваленне — гэта перш за ўсё вызваленне ад «цэнтра» і ўсяго, што з ім звязана (імперыялізму, каланізатарскага капіталізму і г. д.⁶). З аднаго боку, «цэнтр» з'яўляецца рэп-

рэсіўнай сілаю, з другога — аб'ектам жадання, таму яго «татальнасць» патрабуе дэканструкцыі і іншых практыкаў непадпарадкавання (напрыклад, канструяванне *сябе ў* межах кантэкстнасці — *тут*). «Філасофія вызвалення», у прынцыпе, заклапочаная не столькі аналізам «крэольства» самога па сабе, колькі генеалогіяй вызвалення і яго рэфлексіўнымі практыкамі. «Вызваленне ад дамінавання» ў гэтай перспектыве цікавае значна больш за «аналітыку падпарадкавання», і праблема «палітычнага» змагання больш важная, чым праблема ідэнтычнасці.

Б. Андэрсан у сваёй да гэтага часу папулярнай (перш за ўсё з ідэалагічных прычынаў) працы «Уяўныя супольнасці» (1991)⁷ сярод іншых версіяў нацыяналізму вылучае асобны тып «крэольскага нацыяналізму». Крэольскі нацыяналізм выступае асобнай формай працэсу канструявання нацыі (nation building), якая мае спецыфічнае адозначэнне ад «класічнага» дзяржаўнага (грамадзянскага) і культурнага (моўнага) нацыяналізмаў. Грамадзянскі нацыяналізм быў характэрны для Францыі і Брытаніі, моўны — для Германіі і Італіі, крэольскі — для краінаў Лацінскай Амерыкі XIX ст. У рамках крэольскага нацыяналізму лацінаамерыканская эліта вырашала складанае пытанне пабудовы нацыі пры адсутнасці традыцый дзяржаўнасці, як і моўнае, культурнае своеасаблівасці. Таму асноваю крэольскага нацыяналізму стала рэгіянальная самадастатковасць, а таксама адміністратыўная і эканамічная еднасць. З культурнага і моўнага пункту гледжання новыя краіны былі лакальнымі копіямі метраполіі, што не замянала ім ваяваць з апошняй. Для разбудовы дзяржавы вырашальнае значэнне мела нацыятворчая актыўнасць элітаў, якія займаліся не столькі «абуджэннем народа» (што рабілі эліты еўрапейскія), колькі яго канструяваннем, у тым ліку і праз стымуляванне іміграцыі з Еўропы. Можна ўзгадаць пашыраны палітычны лозунг Аргенціны XIX ст.: «Кіраваць — значыць засяляць».

Зыходам працы Б. Андэрсана яго канцэпцыі набылі ўстойлівую папулярнасць, у тым ліку і на постсавецкай прасторы. Канцэпцыя Б. Андэрсана «крэольскага нацыяналізму» як асобнай формы нацыятворчых практыкаў у краінах Лацінскай Амерыкі была перанятая шэрагам украінскіх інтэлектуалаў (перш за ўсё М. Рабчуком) для аналізу

⁵ «Філасофія вызвалення» і тэорыя нацыяналізму Б. Андэрсана, строга кажучы, з'яўляюцца хутчэй «інтэрпрэтацыямі».

⁶ Гл. у прыватнасці: Кельнер Дуглас. Крытычная тэорыя, постструктуралізм і філязофія вызвалення // Фрагменты. Вясна 2000. № 8. С. 227.

⁷ Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London. 1991. Праз дзесяць год выйшла па-руску: Андерсен Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма. М., 2001.

посткаланіяльнай / імперскай сітуацыі ва Украіне. У гэтым вузкім сэнсе, натуральна, набываючы новыя, перш за ўсё публіцыстычныя формы, гэтая канцэпцыя функцыянавала ва ўкраінскім мысленні, адкуль і трапіла ў беларускія інтэлектуальныя колы⁸. Праграмнай для актуалізацыі канцэпту «крэольства» стала праца ўкраінскага даследчыка М. Рабчука «Від Малоросіі до Украіні: парадокси запізнiлого нацiетворення»⁹. Кніга прыцягнула значную грамадскую ўвагу, стала сапраўдным інтэлектуальным бестселерам і прадметам вострых дыскусіяў. У 2000 г. выданне нават стала «кнігай года» ў адной з намінацыяў.

У адпаведнасці з канцэпцыяй, закладзенай Б. Андэрсанам, М. Рабчук акрэслівае ў якасці «крэолаў» значны пласт украінскага грамадства, які прыняў ідэі дзяржаўнай незалежнасці Украіны, але не прыняў да канца «украінскасць», украінскую мову, гістарычную спадчыну і міфалогію ў яе «галіцкім» варыянце. Канцэпт быў уведзены для пераасэнсавання традыцыйнае дыхатоміі «ўкраінамоўныя» — «расійскамоўныя», «дзяржаўнікі» — «савецкія людзі» і пазначэння новага, але часта ігнараванага, феномена сучаснае ўкраінскае рэальнасці. Як вызначае М. Рабчук, «крэолы» паводле культуры з'яўляюцца расійскамоўнымі, спажываюць пераважна прадукты расійскай мас-культуры і арыентаваны на рускую культуру ўвогуле (для іх А. Пушкін можа быць значна бліжэй за Т. Шаўчэнку). Але яны трывала стаяць на пазіцыі дзяржаўнае незалежнасці Украіны і адчуваюць выразную розніцу паміж Украінаю і Расіяй.

Менавіта як праява крэольскага нацыяналізму інтэрпрэтаваўся палітычны і культурны рэжым, складзены ў час прэзідэнтства Л. Кучмы і прапанаваны дзяржаўнай элітаю ў гэты час варыянт нацыянальнае ідэнтычнасці (з Украінай-Руссю, але без УПА). Пэўным сымбалам гэтае ідэнтычнасці можа выступаць кніга Л. Кучмы «Україна — не Россия»¹⁰, сама назва якой паказвае недастатковасць нацыянальнае ідэнтычнасці і неабходнасць самасцвярджэння. Гэты нацыянальны феномен сапраўды некалькі падобны на крэольскі нацыяналізм, апісаны Б. Андэрсанам, які будзецца не на ўсведамленні культурнае асаблівасці («украінскасці»), але на падставе адміністра-

тыўнае і палітычнае агульнасці. Крэол, без сумневу, патрыёт Украіны, але без звыклага культурнага і палітычнага зместу, а яго прыхільнасць да расійскай культуры можа вагацца ад шчырай адданасці да звычайнага «прагматызму»¹¹. Менавіта ў гэтым значэнні — калі-нікалі ў пазітыўным, калі-нікалі ў негатыўным — «крэольства» стала функцыянаваць у публіцыстыцы і інтэлектуальных дыскусіях для апісання спецыфічнага феномена постсавецкае Украіны. Паступова была знойдзена і больш глыбокая генеалогія феномена крэольства, са сваімі праявамі ў XIX і пач. XX ст.

Натуральна, што падобны феномен «дзяржаўнага нацыяналізму» можна назіраць і ў Беларусі, як і ў большасці іншых постсавецкіх краін ад Эстоніі да Казахстана (асабліва гэта датычыцца рускамоўных груп), што з'яўляецца адным з наступстваў палітычнага распаду савецкай імперыі, якая не знікла без следу і працягвае сваё замагільнае жыццё ў культурных кантэкстах новых краінаў.

Але сам гэты феномен так і не быў адэкватна прааналізаваны, замест гэтага беларускія публіцысты і інтэлектуалы пачалі выкарыстоўваць тэрміналогію «крэольскасці» для зусім іншых феноменаў, што набывае часам дзіўныя формы. У варыянце «публіцыстычнае дыскусіі» канцэпцыя «крэольства» трапіла ў Беларусь, але ў некалькі «варварызаваным» выглядзе. Рэцэпцыя была моцна звязаная з інфармацыйнай хваляй, якая была выклікана кнігамі М. Рабчука, але рэцэпцыя гэтая была своеасабліваю і толькі ўскосна звязаная са зместам украінскіх дыскусіяў. Паняцце «крэольства» ўжывалася ў адпаведнасці з іншай семантыкай, блізкай да побытавай, гэта значыць практычна выключна негатыўнай — звязанай са змяшэннем, культурным пагаршэннем і г. д. Фактычна, як слухна пазначае У. Абушэнка, «крэольства» пачынае функцыянаваць як субстытут «дрэннага народа».

У прыватнасці, В. Булгакаў, аналізуючы культурны і палітычны фон прэзідэнцкае кампаніі 2001 г., вызначае «крэолаў» не толькі як «этнічных беларусаў, якія дагэтуль не набылі акрэсленае нацыянальнае ідэнтычнасці», але і шырэй — «носьбіты ідэнтычнасці, сфарміраванай яшчэ за

⁸ Відаць, з'яўленне праблематыкі «крэольства» ў Беларусі можна лічыць вынікам непасрэднага знешняга ўплыву, нягледзячы на тое, што асобныя версіі такога рэфлексіі прадукаваліся аўтаномна.

⁹ Рябчук Микола. Від Малоросіі до Украіні: парадокси запізнiлого нацiетворення. Київ: Критика, 2000. Сваё значэнне мела таксама кніга: Рябчук Микола. Дилема українського Фауста: громадянське суспільство і «розбудова держави». Київ: Критика, 2000, а таксама больш позняя: Дві Украіні: реальні межі, віртуальні вiйні. Київ: Критика, 2003. У прынтцыпе, праблематыка «крэольства» была ўведзена ва ўкраінскую сітуацыю менавіта праз гэтыя працы.

¹⁰ Кучма Леонид. Украина — не Россия. М., 2003.

¹¹ Грабоўскі Сяргей. Украина наша крэольская // Arche. 2001. № 5. С. 429.

часоў нацыянальнага грамадства». Такім чынам, «крэолы» па незразумелай прычыне становяцца тоеснымі «несвядомым» і ў больш разгорнутай перспектыве — «тутэйшым»¹². Прычыны ўвядзення новага тэрміна застаюцца незразумелымі. Яшчэ больш паказальным з’яўляецца параўнанне «трасянкі» з паджынам, якое не мае пад сабою ніякіх падставаў¹³.

Маюць месца і памылкі ў разуменні самога паняцця «крэольства». Напрыклад, у рэцэнзіі на том 4 серыі «Беларусы» адзначаецца, што «білінгвізм» і існаванне «крэольскага жаргону», магчыма, — традыцыйная сітуацыя для Беларусі (маецца на ўвазе доўгае існаванне змешанае балцка-славянскае моўнае і культурнае сітуацыі пасля славянскае каланізацыі тэрыторыі Беларусі). На што робіцца спасылка: «Пра паняткі «крэолы» і «крэольскі» ў дачыненні да беларускае сітуацыі гл.: Булгакаў, 2001». У той час як у дадзеным тэксце В. Булгакаў пад «крэоламі» разумее зусім іншае: праявы не змешанае, але «данацыянальнае» свядомасці сучаснае Беларусі¹⁴.

Публіцыстыка прыняла да ўжытку агульнае значэнне словаў «крэол», «крэольскі», якое ў побытавай мове мае канатацыі, звязаныя не толькі з культурнай ідэнтыфікацыяй, але і з паходжаннем і сацыяльным статусам. «Крэол» практычна заўсёды асацыюецца з «пагаршэннем», «змяшэннем» і «трэцім светам» разам са словамі «індзеец», «метыс», «туземец» і г. д. Значэнне, якое «крэольства» прыняло ў беларускай публіцыстыцы, вельмі добра прасочваецца ў семантычным шэрагу, пабудаваным В. Акудовічам пры разглядзе «негатыўнай» тэрміналогіі для акрэслення беларускае сітуацыі: «балота», «жлобская нацыя», «саветыкусы», «хамскі народ», «калгаснікі», «тутэйшыя», «крэолы», «намады»¹⁵. У гэтым кантэксце варта параўнаць В. Акудовіча і выказванні Адама Глэбуса пра журналіста Дракахруста (2002)¹⁶.

У гэтым сэнсе тэкст У. Абушэнкі выразна адрозніваецца і дыстанцуецца ад публіцыстыкі, бо заснаваны на метадалагічнай традыцыі лацінаамерыканскіх інтэлектуалаў. У адрозненне ад большасці беларускіх публіцыстаў, цікавасць У. Абушэнкі да тэмы «крэольскасці» выклікана не

папулярызатарскім уплывам Украіны, але сталаю ўвагаю да лацінаамерыканскага мыслення, якое «раптам» аказалася прыдатным для апісання рэальнасці Усходняе Еўропы¹⁷. Таму бясспрэчнай вартасцю артыкула У. Абушэнкі з’яўляецца зварот да першакрыніцаў феномена «крэольства». Дарэчы, у больш ранніх варыянтах тэксту аналітыцы лацінаамерыканскай сітуацыі надавалася большая ўвага.

Трошкі адыходзячы ад тэмы, зазначу, што, на нашу думку, лацінаамерыканскі кантэкст падаецца значна больш адэкватным для аналізу беларускае сітуацыі, чым стандартныя варыянты «postcolonial studies», якія зараз атрымоўваюць усё большую папулярнасць.

Такім чынам выглядае кантэкст «канцэптуалізацыі крэольства». А зараз вернемся да метадалагічнае часткі артыкула. Пры разглядзе ўласцівасцяў «крэольскасці» У. Абушэнка звяртаецца да аналізу канцэпта «тутэйшасці», а дакладней, спрабуе атаясаміць «крэольскасць» і «тутэйшасць» з-за іх шчыльнай прывязанасці да «месца знаходжання» і лакалізацыі ў прасторы ўвогуле.

«Тутэйшасць», як вядома, мае непасрэдную сувязь не толькі з сучаснай беларускай рэальнасцю, але і з інтэлектуальнай традыцыяй канца XIX – пачатку XX ст., таму, каб пазбегнуць тэрміналагічных праблемаў, каратка спынімся на практыках ужывання гэтага паняцця. Доўгі час слова «тутэйшыя» было саманазваю значнай колькасці этнічных беларусаў. «Тутэйшасць» прэзентавала форму данацыянальнае свядомасці, а дакладней, імкненне пазбегнуць нацыянальнае ідэнтыфікацыі. «Тутэйшыя» выразна адрознівалі сябе ад іншых — перш за ўсё, рускіх і палякаў, — але не ідэнтыфікавалі сябе з уласным этнасам ці нацыяй. Для беларускага нацыянальнага руху «тутэйшасць» з’яўлялася важнай праблемай і прадметам дыскусіяў. Ацэнкі гэтага феномена былі розныя, але збольшага атрымалі ў публіцыстыцы пачатку XX ст. негатыўны змест. Тэкстам-сімвалам, які рэпрэзентуе разуменне тутэйшасці пачатку XX ст., можна лічыць вядомую п’есу Я. Купа-

¹² Булгакаў Валерка. Выбары прэзідэнта крэолаў // Arche. 2001. № 4.

¹³ Больш за тое, у тэксце, у прыватнасці, ёсць фраза «расійска- і паджынамоўныя крэолы з пашпартамі грамадзян Рэспублікі Беларусь». Проста з фармальнага пункту гледжання, «паджынамоўным» быць нельга. Калі паджын становіцца сродкам штодзённых зносінаў, то гэта ўжо крэольская мова.

¹⁴ Корбут Віктар. Па слядох яшчэ аднаго міту. *Беларусы. Т. 4: Вытокі і этнічнае развіццё / Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы НАНБ.* — Мн.: Бел. навука, 2001. — 433 с. http://gegaruch.org/rec_pilip.html

¹⁵ Акудовіч Валянцін. Як сакралізаваць Беларусь? // NIHIL. 2002. № 4.

¹⁶ <http://www.litara.net/forum/90/all>

¹⁷ У прыватнасці, для аналізу культурных працэсаў новых дзяржаваў і наступстваў распаду імперскае палітычнае і культурнае прасторы.

лы «Тутэйшыя» (1922). Беларуская савецкая культура цалкам пераняла «адрэджэнскае» разуменне «тутэйшасці» як нацыянальнага феномена. У 90-я гг. узнікаюць новыя інтэрпрэтацыі «тутэйшасці». З аднаго боку, данацыянальны ўласцівасці беларускае свядомасці пачынаюць успрымацца як ключ да разумення беларускага нацыятворчага працэсу, з другога — з’яўляюцца адлюстраваннем сучаснае нацыянальнае тоеснасці.

«Тутэйшая» ідэнтыфікацыя мае вельмі моцную повязь з месцам (*тут*), таму У. Абушэнка практычна злівае гэты канцэпт з «крэольствам», які, у сваю чаргу, мае моцную прывязку да кантэксту. Механічнае збліжэнне гэтых двух феноменаў, як падаецца, павінна забяспечыць угрунтаванасць канцэпцый у беларускую рэальнасць. На нашу думку, такі падыход з’яўляецца памылковым. «Тутэйшасць» і «крэольскасць», калі штучна не прыдумляць ім дадатковую семантыку, маюць хутчэй супрацьлеглую прыроду.

«Крэольская» ідэнтычнасць, калі трымацца звыклага значэння гэтага слова, паўстае ў выніку прасторавага расшчаплення свядомасці метраполіі («цэнтра»). Расшчапленне, у сваю чаргу, наступае ў выніку перамяшчэння, міграцыі. Што тычыцца «тутэйшасці» як беларускага феномена, то яна практычна не ўтрымлівае ў сабе метраполію ці нейкі іншы знешні цэнтр і ніякім чынам не звязаная з расшчапленнем ідэнтычнасці. Для «тутэйшае» свядомасці «сваё месца», «тут» выступае ў якасці цэнтра, гэта свайго роду «самацэнтрычны» погляд на наваколле¹⁸. «Крэольскасць» перажывае адарванасць ад метраполіі, што спалучаецца з жаданнем альбо «ўз’яднання», альбо «набыцця новае радзімы». З гэтага пункту гледжання, «крэол» мае вельмі моцную повязь з метраполіяй і знаходзіцца ў стане палітычнай і культурнай залежнасці ад «цэнтра». «Тутэйшасць» мае ў адносінах да метраполіі выключна спажывецкае стаўленне.

Спецыфіка «крэольства» ў падвойнай ідэнтычнасці, якая не тоесная сама сабе («неіспанская іспанскасць» Лацінскае Амерыкі) і ўласнай «тоеснасці-нятоеснасці» метраполіі. З аднаго боку, свядомасць і светагляд сфармаваны культурай метраполіі, але яна не можа быць цалкам *свайёй* з-за тэрытарыяльнае аддаленасці і мясцовых сацыяльных і культурных асаблівасцяў. У сваю чаргу, метраполія разглядае рэгіянальную (каланіяльную) культуру як «пагаршэнне» і «варварызацыю» ўласных узораў. Такі статус мясцовага кан-

тэксту з’яўляецца для «крэола» праблемай, бо становіцца важным адлюстраваннем «мясцовага» ды «лакальнага». Такі прамежкавы стан, няпэўнасць, нявызначанасць і складае праблему «крэольскасці» як культурнага і палітычнага феномена. У. Абушэнка прыводзіць два асноўныя напрамкі эвалюцыі крэольскае ідэнтычнасці. Першы — знішчэнне ці рэпрэсаванне крэольскасці — «ліквідацыя» ў тэрміналогіі аўтара. У якасці прыкладаў аўтар называе ўз’яднанне ўсходніх і заходніх немцаў, а таксама інтэграцыю алжырскіх французаў. Алжырская ідэнтычнасць французаў, як вядома, была знішчана праз ліквідацыю іх «месца прыбыцця». Другі напрамак эвалюцыі — «пераадоленне крэольскасці з яе самой» — Лацінская Амерыка, асабліва ў кантэксце практыкаў культурнага вызвалення 70-х гг. мінулага стагоддзя. Такім чынам, прамежкая сітуацыя «крэольскасці» заканчваецца альбо ліквідацыяй «тутэйшых генеалогій», альбо паўстаннем «генеалогіі тутэйшасці».

«Тутэйшыя генеалогіі» — гэта лакальныя гісторыі і спробы рэфлексіі кантэксту, «генеалогія тутэйшасці» — гэта ўжо рэфлексіі самой «ідэі» кантэксту, якая вырываецца з «месца нараджэння» і «становіцца здабыткам больш універсальнае сістэмы веды» (с. 151). Напрыклад, дзейнасць гісторыкаў і палітыкаў па стварэнні нацыянальнае гісторыі з’яўляецца канструяваннем «тутэйшых генеалогій», а практыкі «філасофіі / тэалогіі / вызвалення» як пераадолення татальнасці і еўропацэнтрызму — паўстаннем «генеалогіі тутэйшасці».

У. Абушэнка ўзгадвае ў беларускім кантэксце пра дзве спробы прарыву з «тутэйшых генеалогіяў» да «генеалогіі тутэйшасці» — кнігі В. Акудовіча «Мяне няма. Роздумы на руінах чалавека» (1998) і У. Мацкевіча «Белорусская демократия: вопреки очевидности» (1996), але па якіх крытэрах і чаму адабраныя менавіта гэтыя кнігі, у тэксце не раскрываецца, як і сутнасць такога «прарыву» (с. 155).

Далей (ч. 3) аўтар прапануе свой варыянт адказу на пытанне: «Хто такі крэол?» Яшчэ раз падкрэсліваецца значэнне месца, на гэты раз у форме «месца прыбыцця», якое стварае «кантэкст», сітуацыю «тут-і-зараз», якая паступова разрывае, раздвойвае ідэнтычнасць, маналітную свядомасць метраполіі. З аднаго боку, крэол адчувае сваю адрознасць ад чалавека з «цэнтра», з другога (і гэта яшчэ больш важна) — чалавек метраполіі перастае ўспрымаць культуру «перыферыі» як роўную ўласнай. Тое, што ствараецца ў цэнтры,

¹⁸ Альбо нават этнацэнтрычны, гл., у прыватнасці: Радзкі Р. Прычыны слабасці нацыятворчага працэсу беларусаў у XIX–XX ст. // Беларускі гістарычны агляд. Т. 2. Снежань 1995. С. 197.

з'яўляецца для крэола эталонам — аб'ектам жадання (напрыклад, каланіяльныя спробы паўтараць стылі і формы метраполіі). У сваім імкненні імітаваць каноны «метраполіі» крэол пачынае прадукваць «непаўнаважнае мысленне». З іншага боку, «цэнтр» імкнецца да рэпрэсавання праяў адрознасці праз навязванне ўласнае мовы, «універсальных» стандартаў і ўяўленняў пра рэальнасць. «Універсальнае», «правільнае», «эталоннае» прадукуюцца «цэнтрам». «Крэольскае», «мясцовае», «лакальнае» спараджаецца кантэкстам, які можна не заўважаць.

Добра вядомыя схемы «postcolonial» можна раскрыць на прыкладзе. Ва Украіне і Беларусі, напрыклад, можа існаваць расійская літаратура, але яе эталоны і нормы зададзены з Расіі. Больш за тое, такая літаратура вельмі часта не прызнаецца за «русскую» і звычайна класіфікуецца як «рускамоўная літаратура краінаў СНД», што адлюстроўвае яе перыферычны статус. Калі такі літаратар пачынае пісаць толькі пра ўласны кантэкст, ён рызыкуе перастаць быць цікавым для «цэнтра», я калі выкарыстоўвае «лакальную» лексіку і выразы, можа быць кваліфікаваны як «варвар». Лакальныя расійскія літаратуры, такім чынам, знаходзяцца ў стане адначасовае залежнасці ад нормаў «цэнтра» і ад кантэксту, які жыве па іншых правілах. Спалучэнне гэтых дзвюх «залежнасцяў» не з'яўляецца простым. Акрамя гэтага, існуюць і рознага кшталту інстытуцыйныя абмежаванні: стаўленне з боку выдавецтваў, фондаў, прыналежнасць да прафесійных карпарацыяў ды аб'яднанняў.

У. Абушэнка адзначае, што такая сітуацыя спараджае, па-першае, «тутэйшыя генеалогіі», па-другое — новае прачытанне сэнсаў «цэнтра».

Калі звярнуцца да Усходняй Еўропы, можна ўзгадаць імкненне часткі беларускае інтэлігенцыі, якая арыентавана на панславізм, да актуалізацыі традыцыі «заходнерусізму» XIX ст. — канструявання ўласнае «тутэйшае генеалогіі» з лініі, якая знікла на пачатку XX ст. Імкненне да канструявання новае «тутэйшае генеалогіі» заўважнае ў корпусе так званае «ідэалогіі беларускае дзяржавы». Прычым крытычнае стаўленне да «метраполіі» паступова ўзрастае — яна перастае быць эталонам і аб'ектам жадання. Для «крэольскага нацыяварэння» (у тэрміналогіі М. Рабчука) ва Украіне таксама канструююцца адпаведныя генеалогіі. Што тычыцца новага прачытання «метраполіі», то яго прыкметы ва Усходняй Еўропе ўжо заўважныя. «Кантэкст», такім чынам, «разбурае канон» і стварае зусім іншую культурную сітуацыю.

Пазіцыя крэола, паводле У. Абушэнкі, — пазіцыя ўмоўна перыферыйнага чытача, «які знаходзіцца ў іншасці (яна не адразу рэфлексуецца як гэтка нават ім самім), якая дазваляе выявіць іншае ў тэксце «цэнтра», першапачаткова ўспрымаючы яго [цэнтр. — А. К.] як іншае ў адносінах да ўласнае сітуацыі крэольскасці і спрабуючы яго выправіць ці замяніць (сваім «ным-інаковым»), утрымліваючы пры гэтым асноўны інварыянтны змест тэксту» (с. 133). Практычна гэта азначае дэканструкцыю «метраполіі». Падсумоўваючы сказанае, У. Абушэнка прапануе разгледзець «крэольскасць» як «першасную (іншую ў полі дадзенай тоеснасці «еўрапейскага цэнтра»), але недастатковую нацыянальна-культурную ідэнтыфікацыю» (с. 134). Еўропацэнтрызм — аснова лацінаамерыканскага досведу крэольскасці (іншыя формы «цэнтрызму», адпаведна, спараджаюць свае варыянтны «крэольскасці»).

Далей аўтар прысвячае некалькі старонак аналізу еўропацэнтрызму, які доўгі час не заўважаў «іншага» і ўсё, акрамя створанага ў «цэнтры», класіфікаваў як маргінальнае. Сярод прычынаў фармавання ўніверсалісцкага светагляду і неактуальнасці кантэкстаў для Еўропы аўтар адзначае існаванне трывалых універсалісцкіх традыцыяў: рымска-антычнай, католіка-хрысціянскай, Асветніцтва, што натуральным чынам трансфармуецца ва ўніверсалізм нацыянальнай ідэнтычнасці еўрапейцаў.

Паводле У. Абушэнкі, разбурэнне еўрапейскага цэнтрызму было звязана з паўстаннем вельмі розных інтэлектуальных традыцыяў. Першая: праект стварэння сацыяльных навук, які быў пакліканы «актуалізаваць дадзенасць», заснаваную на пазітывісцкай метадалогіі. Гэта асабліва відэавочна ў кантэксце паўстання ў XIX ст. розных версіяў «нацыянальных» пазітывізмаў. Другая: «філасофія жыцця» і розныя варыянты сацыяльнага пэсімізму (Ф. Ніцшэ, О. Шпенглер) і культурна-кантэкстуальнае рэфлексіі (М. Вебер). Пасля Першай сусветнай вайны У. Абушэнка адзначае паўстанне марксісцкага ўніверсалісцкага праекта, а пасля Другой — універсалізму заходніх каштоўнасцяў, як працягу «місіі белага чалавека». Разбурэнне гэтых універсалізмаў звязваецца з паўстаннем тэорыяў «цэнтра і перыферыі», «даганяльнага развіцця», паўстаннем дыскурсаў «іншага», «адрознага», крытыкі рацыянальнасці (у прыватнасці, з пазіцыяў «архаікі» К. Леві-Стросам). У ч. 6 артыкула аўтар зноў вяртаецца да праблемы разбурэння еўрапейскага цэнтрызму і адзначае ролю постмадэрнізму ў дэканструкцыі «цэнтра» (с. 143–144).

Разгортваючы генеалогію цэнтрызму, У. Абушэнка вызначае яе як аснову, на якой будаваліся

нацыянальнае ўніверсальнасці Заходняй Еўропы. Для іншых нацыяў, «якія падключыліся» да ўніверсальнасці, праблема разумення ўласнае рэчаіснасці (паводле У. Абушэнкі — кантэксту) расколвае культурную традыцыю на два супрацьлеглыя кірункі» (с. 140) — заходнікаў, якія арыентуюцца на «пазакантэкстныя» ўзоры і імкнуцца да пераадолення рэгіянальных асаблівасцяў, і традыцыяналістаў (почвенніков), якія імкнуцца да захавання кантэксту і асаблівасцяў. Трэба прызнаць, што такая дыхатамія сапраўды характэрная для развіцця многіх еўрапейскіх і ў большай ступені нееўрапейскіх краінаў, асабліва калі сітуацыя ўскладняецца наяўнасцю ўласнае «цывілізацыйнае місіі», як у Расіі.

Невялікія нацыі, якія «падключыліся» да ўніверсальнасці, перажываюць свой комплекс праблемаў, галоўная з якіх — існаванне звычайна некалькіх цэнтраў прыцягнення — лакальнага і ўніверсальнага. У. Абушэнка адзначае, што для беларускай сітуацыі гэта супрацьпастаўленне Захаду і Расіі. Дарэчы, цікавая праблема, якую, на жаль, абмінае аўтар, палягае ў вызначэнні таго, калі ў беларускім кантэксце паўстае праблема *Захаду*. Як падаецца, усё XIX ст. Беларусь была месцам сутыкнення двух лакальных цэнтраў — расійскага і польскага, і адпаведна — дзвюх палітычных традыцыяў: Расійскае Імперыі і *Res Polonica*. Запад як праблема і аб'ект жадання трапляе ў нацыянальны дыскурс толькі на пачатку XX ст., а кваліфікацыя вобразу адбываецца ўжо ва ўмовах БССР і эміграцыі¹⁹. Такім чынам, апазіцыя «заходнікі» — «традыцыяналісты» ў «недзяржаўных» нацыях Усходняе Еўропы выглядае зусім не так, як у «дзяржаўных», і, адпаведна, не так, як паказвае У. Абушэнка. Прыклад нетрывіяльнае «траекторыі» ядрэнна паказаны ў артыкуле М. Рабчука, які змешчаны ў гэтым ж нумары «Перекрестков», дзе прааналізаваны асаблівасці ўкраінскага славянафільства, палітычныя ды культурныя механізмы яго пераўтварэння ў «западніцтва»²⁰. Беларускае «адраджэнне» таксама вельмі дрэнна ўпісваецца ў схему «заходнікі — традыцыяналісты». Пытанне пра тое, хто «заходнікі», а хто «традыцыяналісты» ў культурнай гісторыі большасці народаў Усходняе Еўропы, не такое простае, як у Расіі.

Больш за тое, стратэгіі ўбудоўвання ва ўніверсальнасць Усходняе Еўропы і Лацінскае Амерыкі былі вельмі рознымі, у той час як у артыкуле гэтыя стратэгіі практычна атаясамліваюцца (с. 145).

Для большасці нацыяў Усходняй Еўропы гэты працэс выглядаў як «вяртанне», «нармалізацыя» (параўнайце беларускае «людзьмі звацца» ў тэкстах Я. Купалы) уласнае гісторыі. Прычым гэта выступала галоўным рухальным фактарам, а не стратэгіямі, якія «зацямялі сутнасць справы», пра што кажа У. Абушэнка (с. 145). Досвед Усходняй Еўропы ў гэтых адносінах больш падобны да іспанскага XIX ст. У той час як для ўласна лаціна-амерыканскага ўбудоўвання ва ўніверсальнасць гэта, перш за ўсё, імкненне «авалодаць цэнтрам», упісаць у свой кантэкст і вызваліцца ад яго дамінавання.

Стратэгіі дачыненняў «цэнтраў» са сваім іншым вельмі розныя. У. Абушэнка адзначае, што «цэнтры» для захавання ўласных прывілеяваных пазіцыяў імкнуцца да «выраўноўвання прасторы» і рэпрэсуюць кантэкстуальнасць і лакальныя асаблівасці. Перш за ўсё гэта тычыцца лакальных цэнтраў у межах імперыяў — Расійскай, Аўстра-Венгерскай. Адпаведна, галоўнымі сродкамі супраціўлення «выраўноўванню» для нацыяў становіцца «актуалізацыя інша-кантэкстуальнасцяў», што пастаянна суправаджаецца «вяртаннем да рэканструкцыі-адраджэння... новых ідэнтнасцяў рознага кшталту» (с. 141), гэта значыць паўстанне рухаў нацыянальнага вызвалення. У гэтых умовах праблема «нацыянальнага» становіцца «асаблівым, часам асноўным прадметам філасофскае рэфлексіі і навуковых намаганняў». У той жа час «цэнтр» ставіцца да такіх тэкстаў і практыкаў падазрона, як да пагрозы свайму дамінаванню. І, трэба зазначыць, зусім не беспадстаўна. Сродкі «цэнтра», як слушна адзначае аўтар, уключаюць у сябе як рэпрэсіі, так і заахвочванне «перыферыі». З аднаго боку, гэта можа быць канцэпцыя «адзінага народа» — у якасці класічнага прыкладу прыводзіцца Францыя (можна дадаць ЗША і Вялікабрытанію). З другога боку, розныя формы «дэнацыяналізацыі» (знішчэння адрознасці). Такім чынам, «кантэкстуальнае» ў асяроддзі ўніверсальнасці (лакальнае) становіцца «этнаграфічным» і заганяецца ў розныя формы «гета», як з'ява дамадэрная і а ргігі не сучасная.

У якасці прыкладу У. Абушэнка згадвае палітыку русіфікацыі ў Расійскай імперыі, якую аўтар называе «адваротнай крэалізацыяй». На жаль, культурны і палітычны змест гэтага канцэпту не развіваецца і застаецца нявызначаным. Як, дарэчы, і пастулат пра тое, што расійскія ўлады ўспрымалі беларусаў як «прыроджаных крэ-

¹⁹ Напэўна, першым тэкстам, дзе Запад канчаткова выступае як акрэсленая сіла, з'яўляецца «Адвечным шляхам» І. Канчэўскага (1921). Абдзіраловіч І. Адвечным шляхам. Мн., 1993.

²⁰ Рябчук М. Западники поневоле: парадоксы украинского нативизма // Перекрестки. 2004. № 1–2.

олаў» (с. 142). Ці значыць гэта, што беларусы ў Расійскай імперыі не ўспрымаліся як «інородцы», ці ў гэты канцэпт укладзены нейкі дадатковы сэнс?

Разглядаючы перспектыву Усходняе Еўропы, У. Абушэнка кранае праблему саветызацыі, якую прапануе апісваць у «тэрмінах спецыфічнае крэалізацыі і дэкрэалізацыі», але якім чынам — застаецца нявызначаным²¹. Дакладна нераскрытымі застаюцца якасныя адрозненні паміж «універсальнасцю» і «лакальнай універсальнасцю», у той жа час, відавочна, гэтыя феномены маюць вельмі розны змест.

Што тычыцца Беларусі, то яе культурная і палітычная сітуацыя, як адзначае У. Абушэнка, цікава як месца сутыкнення некалькіх праектаў цэнтра (цэнтраў) і кантэксту, які дэманструе не толькі разнастайнасць праектаў, але і іх пастаянныя рэінкарнацыі. Для адэкватнага вывучэння тутэйшае сітуацыі патрабуецца «як мінімум сумяшчэнне розных перспектываў і іх бязлітасная крытычная экспертыза на ўзроўні (пост)сучаснага «ўніверсалісцкага» мыслення, што, аднак, ніякім чынам не павінна азначаць адкідванне ўжо напрацаванага, з аднаго боку, і ігнараванне кантэкстуальнасці — з іншага» (с. 146). Перспектыва «цёмная», але цікавая. І далей — «менавіта кантэкстнасць уяўляецца ў святле прапанаванага аналізу тым «месцам», дзе належыць шукаць адказы».

Сам аналіз беларускага кантэксту займае сціплае месца ў тэксце, напрыканцы артыкула (с. 145–150), і з’яўляецца схематычным. У. Абушэнка вызначае, на яго думку, два найбольш значныя аспекты беларускае сітуацыі. Першы — працяглая канстантная прысутнасць «лініі расійскасці», якая дастаткова трывала ўбудавана ў мясцовую рэальнасць. Другі — «нацыятворчыя стратэгіі і праекты», якія ствараюць сам кантэкст, але пастаянна перажываюць астракізм унутры гэтага кантэксту (с. 146). Падаецца, што звязанне культурнае і палітычнае сітуацыі да дыхатаміі «расійскае» і «нацыянальнае» некалькі спрошчанае. Такі падыход пакідае па-за ўвагаю сам феномен постсавецкае крэольскасці, як яго вызначаюць украінскія аўтары (нагадаем, што канцэпт быў уведзены менавіта для злomu апазіцыі «расійскае — нацыянальнае»). Больш за тое, не варта забываць і пра ўласна «тутэйшую», пазаначыянальную культурную ідэнтыфікацыю, якая захоўвае сваю актуальнасць і да гэтага часу. І, акрамя таго, для цэласнасці культурнага ландшафту трэба ўлічваць «краёвую» традыцыю, якая, ня-

гледзячы на тое, што знікла ў 30–40-х гг. XX ст., з’яўляецца важнай для разумення беларускае сітуацыі і, прынамсі, вартай асобнай увагі.

Лінія расійскасці, паводле У. Абушэнка, «прадстаўлена чаргаваннем версіяў», а ключавым для іх разумення застаецца тэзіс пра «тоеснасць і нераспазнавальнасць уласна рускага і беларускага». Трэба зазначыць, гэта вельмі спрэчнае сцверджанне, нават для традыцыі заходнерусізму «тоеснасць» беларускага і рускага ніколі не была такой адназначнаю²². Далей аўтар сцвярджае, што кантэкстуалізацыя беларускага для «лініі расійскасці» «магчыма толькі ў выніку «псавання». Гэта таксама не зусім дакладна, памяркоўны заходнерусізм і саветызм не адмаўляў аўтэнтычнасці беларускіх асаблівасцяў, хоць і зводзіў іх да этнаграфізму. Акрамя гэтага, У. Абушэнка звязвае «лінію расійскасці» з «дыскурсам вызвалення» (ад іншых), які пераплецены з дыскурсам «выпраўлення» (вяртанне да сапраўднае ідэнтычнасці). Апошняя рыса «лініі расійскасці», як яе апісвае У. Абушэнка, — міф пра агульнае гістарычнае мінулае, непадзельнасць лёсу ды «кантроль над гістарычнымі рэканструкцыямі». Усё гэта спалучаецца з непрызнаннем статуснасці беларускае мовы ці, прынамсі, абмежаваннем яе сферы дэкаратаўным гета.

Размова тут, відавочна, ідзе пра шырокае разуменне «расійскасці». Бо адданасць «сапраўднае рускае ідэі» існуе толькі сярод вельмі вузкага кола панславісцка арыентаванае інтэлігенцыі, якую колькасна не параўнаць з «беларусамі». Самстойныя палітычныя праекты панславістаў былі таксама няўдалыя, інстытуцыялізацыі «рускасці» ў палітычнай сістэме так і не адбылося.

Лінія «адраджэння», якая з’яўляецца, паводле У. Абушэнка, другім складнікам беларускае сітуацыі, на жаль, практычна не аналізуецца. Аўтар адразу пераходзіць да выкладання метадалогіі даследавання Беларусі з «крэольскае» перспектывы.

«Вузел для разумення беларускага кантэксту стварае крытычная рэфлексія і аналіз прапанаваных і рэалізаваных тут стратэгіяў і праектаў авалодвання культуртрэгерамі ўласнай кантэкстуальнай прастораю, у якой так ці інакш латэнтна прысутнічае фактар «крэольскасці» (с. 147). Аналіз крэольскасці дапамагае разуменню «пралікаў стратэгіяў адраджэння, а таксама вызначыць магчымыя перспектывы».

Тут мы падыходзім да самае значнае метадалагічнае праблемы тэксту. Аўтар адзначае, што яго разуменне «крэольскасці» «максімальна

²¹ Дарэчы, «саветызацыю», відаць, можна разглядаць як спецыфічны варыянт мадэлі «адзінага народа».

²² Гл., у прыватнасці, пра «прэзюмпцыю адрознасці»: Казакевіч Андрэй. Пра каленію // Палітычная сфера. 2001. № 1. С. 44–47.

пашыранае». Гэта «першаснае ўсведамленне ўласнае іншасці ва ўмовах навязанае і прынятае прасторы тоеснасці з яе маёй і чужой для мяне мадэрнісцкай універсальнасцю ва ўмовах адсутнасці першапачатковых змястоўных крытэрыяў для канструявання ўласнае кантэкстуальнае прасторы і ўпісвання яе ва ўніверсальнасць пры адрэфлексаванасці неабходнасці-жадання спрадукаваць такую ідэнтыфікацыю» (крыху спрошчаны пераклад — с. 147). Сам канцэпт «крэольскасці» выкарыстоўваецца для «азначэння ўсведамлення іншасці кантэкстуальнасці, якая дадзена ў сваёй першаснай «нулявой ступені» («тутэйшасці»).

Тут узнікае некалькі пытанняў. Па-першае, ці варта разумець «крэольскасць» максімальна шырока і наколькі гэта апраўдана з метадалагічнага пункту гледжання. Спецыфіка феномена ў гэтых абставінах становіцца вельмі размытаю, а з’яўшчыны магчымасці — мінімальнымі. Па-другое, наколькі карэктным з’яўляецца спалучэнне «тутэйшасці» і «крэольскасці». Першаснае ўсведамленне іншасці «крэолам» і «тутэйшым» вельмі рознае, і ў беларускім кантэксце можна знайсці адпаведныя сацыяльныя практыкі. Змешванне гэтых паняткаў прыводзіць не толькі да немагчымасці прасачыць дынаміку культурных працэсаў у Беларусі, але і да складанасцяў пры звычайным апісанні культурнага ландшафту. Яшчэ раз нагадаем, што падрабязная аналітыка феномена «тутэйшасці» патрабуе спецыяльнага разгляду, «тутэйшасць» не прывязана да канцэпту «цэнтр» (у адрозненне ад «крэольскасці»), тутэйшая свядомасць вышэй за ўніверсальнасць і наўпрост не залежыць ад яе; яна ўсведамляе сваю іншасць, але іншым чынам, чым крэол. Малаверагодна, каб беларус XIX ст., які выразна разумее розніцу паміж сабою і *іншым* — рускім, палякам, — успрымаў іх як «цэнтр», для такой свядомасці праблема цэнтра ўвогуле няма. У сваю чаргу, крэол Лацінскае Амерыкі першапачаткова не разумее «метраполію» як *іншае* і быў вымушаны рэфлексаваць над праблемаю сваёй адрознасці і залежнасці ад «цэнтра».

У беларускім кантэксце крэольскасць можа быць адэкватна прайнтэрпрэтавана толькі як феномен, паўсталы ў выніку разбурэння ідэнтычнасці расійскага, савецкага ці польскага цэнтраў: беларускія рускія (рускаарыентаваныя беларусы), беларускія палякі, постсавецкая ідэнтычнасць, якую пазбавілі звыклых «цэнтраў».

Паводле У. Абушэнкі, аналіз «крэольскасці» ў яе шырокім разуменні дазваляе выявіць: 1) спосабы і стратэгіі фармавання «тутэйшых» генеа-

логіяў, 2) спосабы і стратэгіі набывання і канструявання гісторыка-культурнае спадчыны... 5) магчымасці пераходу ад канструявання тутэйшых генеалогіяў да генеалогіі тутэйшасці... Пазначаныя пункты, на нашу думку, выразна дэманструюць, што дасягненне пастаўленых мэтай магчыма толькі пры разуменні «крэольскасці» ў спецыфічным вузкім сэнсе і пры выразным адрозніванні яе ад феномена «тутэйшасці».

Таксама не зусім карэктным падаецца выкладанне крэольскасці ў беларускім кантэксце як «*характарыстыкі*» (вылучана мною. — А. К.) нацыі, якая сацыяльна фарміравалася ў апошняю «хвалю» мадэрнізацыі» (с. 148). Ці ёсць падставы гаварыць тут пра ўласцівасці нацыі? Прынамсі, з папярэдняга аналізу «крэольскасці» вынікае, што гэта, па-першае, культурная пазіцыя, па-другое, гэта пазіцыя, якую займаюць далёка не ўсе культурныя і палітычныя праекты беларускага кантэксту. У любым выпадку апісанне «крэольскасці» як *характарыстыкі* ўсёй нацыі патрабуе дадатковага тлумачэння. З азначаных вышэй прычынаў нельга пагадзіцца і з інтэрпрэтацыямі «крэольскасці» як «механізму культуры, які ўзнаўляецца кантэкстуальнай (якая ідэнтыфікуе сябе з беларускасцю) элітай, якая сканструявала і ўсвядоміла сябе першапачаткова з «агучвання» «тутэйшасці» і дыскурсіўнае нараджэнне «тутэйшых» генеалогіяў і якая рухаецца па шляху нараджэння генеалогіі тутэйшасці» (с. 148)²³. «На гэты час беларускасць спрабуе ўтрымацца ў кантэкстуальнасці «іншага» і артыкулное сваю вылучанасць і адасобленасць іншых сацыяльных групаў... Генеалогія тутэйшасці, такім чынам, застаецца недапраяўленай, а гэта значыць, што беларуская сітуацыя па-ранейшаму можа інтэрпрэтавацца праз механізм «крэольскасці». Зноў адначым неапраўданасць выкарыстання канцэпту «крэольскасці» да ўсяго беларускага грамадства, у межах якога функцыянуюць вельмі розныя ідэнтычнасці.

Не зусім зразумела таксама гучыць тэзіс пра тое, што пачатак генеалогіі беларускай тутэйшасці можна маркіраваць Адамам Міцкевічам і што менавіта гэтая постаць, магчыма, «вызначала рух беларускае культуры па шляху крэольскасці». Усё ж такі сцверджанне, што беларуская культура развівалася ў фармаце «крэольскасці», з’яўляецца значным перабольшаннем. Хутчэй, наадварот, менавіта таму, што А. Міцкевіч быў «крэолам» і шмат у чым не успрымаў «тутэйшасць», ён так і не быў да канца ўпісаны ў беларускі культурны канон.

²³ Далейшы рух у гэтым накірунку, па меркаванні У. Абушэнкі, прывядзе да пераадолення крэольскага праекта.

Агульныя заўвагі

Тэкст У. Абушэнкі прадстаўляе пэўную даследчую перспектыву і мае дастаткова цікавую метадалагічную аснову для аналізу культурных феноменаў сучаснае Усходняе Еўропы.

Тэкст не прапануе гатовую схему прачытання сітуацыі. На нашу думку, гэта не ў апошнюю чаргу выклікана прыдатнасцю выкладзенай метадалогіі «крэольства» для аналізу не «інша-мадэрнасці» Усходняе Еўропы, але толькі яе частак. Прынцыпова нельга пагадзіцца з атаесамленнем феномена «крэольскасці» і «тутэйшасці» ў беларускім кантэксце і тым больш з прачытанням беларускае культуры як «крэольскае» ў сваёй аснове. На гэта няма ніякіх падставаў, калі адкінуць а ргіогі неэфектыўнае наданне звыклым тэрмінам новых, зусім «некантэкстуальных» значэнняў. Тэкст у лепшых традыцыях «тэарэтычнага мыслення» прадстаўляе распрацаваную метадалагічную схему для культуралагічнага аналізу, але дастаткова не ясна раскрывае перспектыву даследавання рэальнасці.

Але вернемся да прымальнасці «крэольскай» метадалогіі для даследавання беларускае сітуацыі. Для навуковае сферы існуе два аспекты праблемы. Па-першае, ужыванне «крэольскае» тэрміналогіі і метадалогіі («крэольскі тып нацыяналізму», «крэольскасць» і г. д.) патрабуе абгрунтавання (кантэкстуалізацыі — у тэрміналогіі У. Абушэнкі), якой пакуль не было²⁴. Па-другое, патрэбна аналітычная лакалізацыя феноменаў «крэольскасці». Зусім не апраўдана, як гэта робіць У. Абушэнка, звязваць гэты феномен з усім беларускім грамадствам і, тым больш, беларускай нацыяй. Гэта надта нагадвае прадукаванне схемаў «заходнееўрапейскае татальнасці», у той час як рэальны культурны і палітычны ландшафт значна больш складаны.

Эфектыўнае выкарыстанне метадалогіі, якая была выкладзена вышэй, магчыма толькі ў дачыненні некаторых сацыяльных групаў і палітыка-культурных феноменаў. У прыватнасці, «небеларускай беларускасці», «краёвасці» і ў значнай ступені «заходнерусізму». Больш шырокае выкарыстанне «лацінаамерыканскае» ды «ўкраінскае» метадалогіі з'яўляецца непрадуктыўным, што і

паказвае досвед апошніх чатырох-пяці гадоў, калі «крэольская» рыторыка ў публічным дыскурсе была зведзена да мінімуму.

Прычым, на нашу думку, для беларускае сітуацыі значна большае значэнне маюць не «практыкі апісання», але «практыкі вызвалення», якія былі прапанаваныя лацінаамерыканскімі інтэлектуаламі²⁵.

Што тычыцца самога феномена «крэольскасці» ў беларускім кантэксце, то ён відавочна мае выключна пераходны характар і не здолее праяўляць сабе дастаткова доўга і тым больш заснаваць пэўную традыцыю. Яго сацыяльная база недастаткова шырокая, а такіх важных падставаў, як «рэгіянальная і адміністрацыйная самадастатковасць», ён ніколі не меў. Высокая шчыльнасць культурнае канкурэнцыі ў рэгіёне хутчэй за ўсё з'яўдзе «крэольскасць» да мінімуму. Пераадоленне «крэольскасці» і дэканструкцыя «цэнтра» ўжо заўважная не толькі ў «нацыянальнай» інтэлектуальнай працы, але і ў дзяржаўнай. Менавіта з гэтага пункту гледжання можна разглядаць ідэалагічны «паварот» у мове ўлады з «панрусізму» да «ідэалогіі беларускае дзяржавы», які адбыўся пасля 2001 года.

Выбраныя крыніцы:

1. Абдзіраловіч І. *Адвечным шляхам*. Мн., 1993.
2. Абушэнка В. *Крэольства как ино-модерность Восточной Европы (возможные стратегии исследования)* // *Перекрестки*. 2004. № 1–2.
3. Абушэнка В. *Мицкевич как «креол»: от «тутэйшых генеалогий» к «генеалогии тутэйшасці»* // <http://frahmenty.knihi.com/sem-abuszenka.htm>
4. Акудовіч В. *Як сакралізаваць Беларусь?* // *NIHIL*. 2002. № 4.
5. Андерсен Б. *Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма*. М., 2001.
6. Булгакаў В. *Выбары прэзідэнта крэолаў* // *Arche*. 2001. № 4.
7. Грабоўскі С. *Україна наша крэольская* // *Arche*. 2001. № 5.
8. Дюмон Л. *Номо Hiererchicus. Опыт описания системы каст*. СПб., 2001.

²⁴ Для параўнання можна прыгадаць дыскусію пра «касту» ў ЗША. Ці можна называць каставымі расавыя адносіны на поўдні ЗША, ці гэта выключна спецыфіка Індыі. Справа не толькі ў тым, наколькі перанесеная мадэль адэкватная для апісання сацыяльнае рэальнасці, але і ў тым, якія канатацыі выклікае слова «каста» і наколькі яго ўжыванне прымальнае для акадэмічнае супольнасці (у тым ліку і з ідэалагічнага пункту гледжання). Дыскусія пра «касты» ў ЗША — гл., у прыватнасці: Дюмон Луи. *Номо Hiererchicus. Опыт описания системы каст*. СПб., 2001. С. 268–274.

²⁵ Як падаецца, значна больш важны для беларускае сітуацыі не столькі аналіз розных формаў залежнасці, колькі практыкаў вызвалення, пад што падпадае вельмі шырокі спектр з'яваў, ад увядзення 75%-най квоты ў радыёэфіры для беларускіх выканаўцаў да праграмаў па забеспячэнні энергетычнае бяспекі.

9. Казакевіч А. Пра калёнію // Палітычная сфера. 2001. № 1.
10. Кельнер Д. Крытычная тэорыя, постструктуралізм і філязофія вызвалення // Фрагмэнты. 2000. № 8.
11. Кучма Л. Украина — не Россия. М., 2003.
12. Перехвальская Е. Языковые контакты и «прагматический код». Лингвистические исследования. Социальное и системное на различных уровнях языка. М., 1986.
13. Радзік Р. Прычыны слабасці нацыятворчага працэсу беларусаў у XIX–XX ст. // Беларускі гістарычны агляд. Т. 2. Снежань 1995.
14. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ, 2000.
15. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. Київ, 2003.
16. Рябчук М. Западники поневоле: парадоксы українського нативізму // Перекрестки. 2004. № 1–2.